

ISSN 2224-5294

ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫНЫҢ

Х А Б А Р Л А Р Ы

ИЗВЕСТИЯ

НАЦИОНАЛЬНОЙ АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ ГУМАНИТАРЛЫҚ
ҒЫЛЫМДАР СЕРИЯСЫ

СЕРИЯ ОБЩЕСТВЕННЫХ
И ГУМАНИТАРНЫХ НАУК

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

1 (299)

ҚАҢТАР – АҚПАН 2015 ж.
ЯНВАРЬ – ФЕВРАЛЬ 2015 г.
JANUARY – FEBRUARY 2015

1962 ЖЫЛДЫҢ ҚАҢТАР АЙЫНАН ШЫҒА БАСТАҒАН
ИЗДАЕТСЯ С ЯНВАРЯ 1962 ГОДА
PUBLISHED SINCE JANUARY 1962

ЖЫЛЫНА 6 РЕТ ШЫҒАДЫ
ВЫХОДИТ 6 РАЗ В ГОД
PUBLISHED 6 TIMES A YEAR

АЛМАТЫ, ҚР ҰҒА
АЛМАТЫ, НАН РК
ALMATY, NAS RK

Б а с р е д а к т о р

ҚР ҰҒА академигі

Пралиев С. Ж.

Р е д а к ц и я а л қ а с ы:

эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Баймұратов У.Б.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Байпақов К.М.**; филос. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Есім Г.Е.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қирабаев С.С.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Қошанов А.К.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нәрибаев К.Н.** (бас редактордың орынбасары); филос. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Нысанбаев А.Н.**; заң ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сабикенов С.Н.**; заң ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сулейменов М.К.**; эк. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА академигі **Сатубалдин С.С.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбжанов Х.М.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Әбусейтова М.Х.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Байтанаев Б.А.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Жақып Б.А.**; фил. ғ. докторы, проф., чл.-корр. НАН РК **Қалижанов У.К.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қамзабекұлы Д.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қожамжарова Д.П.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Қойгелдиев М.К.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Құрманбайұлы Ш.**; тарих ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Таймағанбетов Ж.К.**; социол. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА корр. мүшесі **Шәукенова З.К.**; фил. ғ. докторы, проф., ҚР ҰҒА құрметті мүшесі **Дербісәлі А.**

Р е д а к ц и я к ең с е с і:

Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Белостечник Г.** (Молдова); Әзірбайжан ҰҒА академигі **Велиханлы Н.** (Азербайджан); Тәжікстан ҰҒА академигі **Назаров Т.Н.** (Тәжікстан); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Рошка А.** (Молдова); Молдова Республикасының ҰҒА академигі **Руснак Г.** (Молдова); Әзірбайжан ҰҒА корр. мүшесі **Мұрадов Ш.** (Әзірбайжан); Әзірбайжан ҰҒА корр. мүшесі **Сафарова З.** (Әзірбайжан); э. ғ. д., проф. **Василенко В.Н.** (Украина); заң ғ. докт., проф. **Устименко В.А.** (Украина)

Главный редактор

академик НАН РК
С. Ж. Пралиев

Редакционная коллегия:

докт. экон. н., проф., академик НАН РК **У.Б. Баймуратов**; докт. ист. н., проф., академик НАН РК **К.М. Байпаков**; докт. филос. н., проф., академик НАН РК **Г.Е. Есим**; докт. фил. н., проф., академик НАН РК **С.С. Кирабаев**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **А.К. Кошанов**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **К.Н. Нармбаев** (заместитель главного редактора); докт. филос. н., проф., академик НАН РК **А.Н. Нысанбаев**; докт. юр. н., проф., академик НАН РК **С.Н. Сабикенов**; докт. экон. н., проф., академик НАН РК **С.С. Сатубалдин**; докт. юр. н., проф., академик НАН РК **М.К. Сулейменов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Х.М. Абжанов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **М.Х. Абусейтова**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Байтанаев**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Б.А. Жакып**; докт. фиол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **У.К. Калижанов**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Д. Камзабекулы**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Д.П. Кожамжарова**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **М.К. Койгельдиев**; докт. фил. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Ш. Курманбайулы**; докт. ист. н., проф., чл.-корр. НАН РК **Ж.К. Таймаганбетов**; докт. социол. н., проф., чл.-корр. НАН РК **З.К. Шаукенова**; д. фил. н., проф., Почетный член НАН РК **А. Дербисали**

Редакционный совет

академик НАН Республики Молдова **Г. Белостечник** (Молдова); академик НАН Азербайджанской Республики **Н. Велиханлы** (Азербайджан); академик НАН Республики Таджикистан **Т.Н. Назаров** (Таджикистан); академик НАН Республики Молдова **А. Рошка** (Молдова); академик НАН Республики Молдова **Г. Руснак** (Молдова); чл.-корр. НАН Азербайджанской Республики **Ш. Мурадов** (Азербайджан), член-корр. НАН Азербайджанской Республики **З.Сафарова** (Азербайджан); д. э. н., проф. **В.Н. Василенко** (Украина); д.ю.н., проф. **В.А. Устименко** (Украина)

Известия Национальной академии наук Республики Казахстан. Серия общественных и гуманитарных наук. ISSN 2224-5294

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы)

Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации и архивов Министерства культуры и информации Республики Казахстан № 10894-Ж, выданное 30.04.2010 г.

Периодичность 6 раз в год

Тираж: 2000 экземпляров

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, 220, тел. 272-13-19, 272-13-18,
www:nauka-nanrk.kz / social-human.kz

© Национальная академия наук Республики Казахстан, 2015 г.

Адрес типографии: ИП «Аруна», г. Алматы, ул. Муратбаева, 75

Editor in chief

S.Zh. Praliyev,
academician of NAS RK

Editorial board:

U.B. Baymuratov, dr. econ. sc, prof., academician of NAS RK; **K.M. Baipakov**, dr. hist. sc., prof., academician of NAS RK; **G.Ye. Esim**, dr. philos. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Kirabayev**, dr. phil. sc., prof., academician of NAS RK; **A.K. Koshanov**, dr. econ. sc, prof., academician of NAS RK; **K.N. Naribayev**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK (deputy editor-in-chief); **A.N. Nysanbayev**, dr. philos. sc., prof., academician of NAS RK; **S.N. Sabikenov**, dr. jur. sc., prof., academician of NAS RK; **M.K. Suleimenov**, dr. jur. sc., prof., academician of NAS RK; **S.S. Satubaldin**, dr. econ. sc., prof., academician of NAS RK; **Kh.M. Abzhanov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.Kh. Abusseitov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.A. Baitanayev**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **B.A. Zhakyp**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **U.K. Kalizhanov**, dr. phil. sc., prof., corr. member of NAS RK; **D. Kamzabekuly**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **D.P. Kozhamzharova**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **M.K. Koigeldiev**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Sh. Kurmanbaiuly**, dr. phil. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Zh.K. Taymaganbetov**, dr. hist. sc., prof., corr. member of NAS RK; **Z.K. Shaukenova**, dr. soc. sc., prof., corr. member of NAS RK; **A. Derbisali**, dr. phil. sc., prof., honorary member of NAS RK

Editorial staff:

G. Belostechnik, NAS Moldova academician (Moldova); **N. Velichanly**, NAS Azerbaijan academician (Azerbaijan); **T.N. Nazarov**, NAS Tajikistan academician (Tajikistan); **A. Roshka**, NAS Moldova academician (Moldova); **G. Rusnak**, NAS Moldova academician (Moldova); **Sh. Muradov**, NAS Azerbaijan corr.member (Azerbaijan); **Z. Safarova**, NAS Azerbaijan corr.member (Azerbaijan); **V.N. Vasilenko**, dr. econ. sc., prof. (Ukraine); **V.A. Ustimenko**, dr. jurid. sc., prof. (Ukraine)

News of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan. Series of Social and Humanities.
ISSN 2224-5294

Owner: RPA "National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan" (Almaty)

The certificate of registration of a periodic printed publication in the Committee of information and archives of the Ministry of culture and information of the Republic of Kazakhstan N **10894-Ж**, issued 30.04.2010

Periodicity: 6 times a year

Circulation: 2000 copies

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 219, 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19, 272-13-18,

www.nauka-nanrk.kz / social-human.kz

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2015

Address of printing house: ST "Aruna", 75, Muratbayev str, Almaty

NEWS

OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN

SERIES OF SOCIAL AND HUMAN SCIENCES

ISSN 2224-5294

Volume 1, Number 299 (2015), 106 – 110

FEATURES OF DEVELOPMENT OF A RHYME IN MODERN KAZAKH AND UIGHUR POETRY

Sh.B. Baratova

MES RK CS R. B. Suleimenov Institute of Oriental Studies, Almaty, Kazakhstan

Key words: poet, poetry, syllabic verses, forms, rhythm, statistic method, metre.

Abstract. In this article problems of sound repetitions of syllabic system of composition of verses and their particularities of evolution are examined. It concludes that sound repetition of Kazakh and Uyghur syllabic verses are similar, and they play identical rhythmic and associative role.

УДК 821.512.122.091

ҚАЗІРГІ ҚАЗАҚ ЖӘНЕ ҰЙҒЫР ПОЭЗИЯСЫНДА ҚАРА ӨЛЕҢ ҰЙҚАСЫ ЖӘНЕ ШАЛЫС ҰЙҚАСТЫҢ ДАМУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ш. Б. Баратова

ҚР БҒМ Р. Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институты, Алматы, Қазақстан

Тірек сөздер: ақын, поэзия, силлабика, форма, ұйқас, статистикалық әдіс, өлшем.

Аннотация. Әр шығарманың ұйқас құрамын, ондағы ерекшеліктерді анықтаудың маңызы зор. Жеке-леген ақындардың шығармашылығында ұйқастарында өзіне ғана тән ерекшелігі, өзіндік қолтаңбасы болатыны белгілі. Мұндай ерекшеліктерді анықтауда статистикалық әдістің орны ерекше. Ол әр ақынның поэзиясындағы дәстүрлілікті, оның қалыптасу, даму заңдылықтарын, сабақтастықты көрсетеді. Сонымен қатар қазақ және ұйғыр поэзиясының даму бағыттарын айқындауға да мүмкіндік береді. Ақындар шығармаларының ұйқастық жүйесі, оның даму ерекшеліктері өзара салыстырылып, статистикалық тұрғыдан осы уақытқа дейін жан-жақты талдау қазақ және ұйғыр әдебиеттану ғылымындағы өзекті мәселелердің бірі болып табылады. Бұл бағыттағы зерттеулер силлабикалық өлең жүйесінің болашақ дамуын анықтауға да мүмкіндік береді.

Қазіргі силлабикалық өлең жүйесіндегі кара өлең және шалыс ұйқастардың даму ерекшеліктерін зерделеу мақсатында жеті ұйғыр және жеті қазақ ақындарының жинақтарын негізге алынды. Бұл орайда әсіресе қазақ және ұйғыр поэзиясының дамуында өзіндік орны бар, әдебиеттанушы ғалымдар мен сыншылар тарапынан жоғары бағаға ие болып, өлеңсүйер көпшіліктің ықыласына бөленіп, танымал болған ақындардың шығармалары талдауға негіз болды. Атап айтқанда, М. Мақатаев “Аққудың қанатына жазылған жыр”, Ф. Оңғарсынова “Мен саған ғашық емес ем”, М. Шаханов “Жаңа қазақтар”, Қ. Мырзалиев “Көкпар”, С. Мәуленов “Ақшамның қызыл қанаты”, М. Әлімбаев “Көңіл күні”, Т. Молдағалиев “Сары ала күз келгенде”, И. Бәхтия “Аптап вә көләңгүч”, “Өмүр шундақ өтиду”, С. Мәмәтқулов “Меррим”, Д. Ясенов “Йәр пуғани”, М. Абдурахманов “Қәдәмләр”, “Қәлб нахшилири”, “Түгүнләр”, “Жиллар садаси”, М. Нәмраев “Ақ чоққилар”, Р. Напизова “Қәләм вә балам”, “Һаят шундақ”, А. Кутлуқовлар “Садақәт сәтирлири”. Ұйқас түрлері қанша көп болғанмен, екі халықтың поэзиясында дәстүрлі ұйқастар жиі қолданылған. Әсіресе, кара өлең ұйқасының орны ерекше. Бұл үлгідегі өлеңнің бірінші, екінші және төртінші тармақтары өзара ұйқасып

келетіні мәлім (ааба). Мұнда үшінші тармақ ұйқас құрауға қатыспайды. Қара өлең ұйқасының бұл ерекшелігі туралы А. Байтұрсынов былай дейді: “Ұзын тармақты, жеке шумақты өлеңдерде 1-ші, 2-ші, 4-ші тармағы ұйқасып, 3-ші тармақ азат қалады” [1, 102 б.].

Шумақ құрамындағы тармақтардың барлығы да ұйқас құрауға қатысса, олардың қолдану өрісі мұндай кең болмас еді. Ұйқастың бұл түрі талдауға алынған жинақтардың ішінде әсіресе, қазақ поэзиясында негізгі орынды иеленеді.

Қара өлең ұйқасы қазақ халқының ауыз әдебиет үлгілерінде де, жазба әдебиет үлгілерінде де кең түрде қолданылған. Ежелгі дәуірде өлең түрінде жазылған үлгілер көбінесе қара өлең негізінде құрылған. Бұл туралы Ш. Керим [2], Ш. Сәтбаевалар [3] еңбектерінде де сөз болады. Ш. Керим жұмбақтардың көбінесе қара өлең үлгісінде жазылғанын айта келіп: “Алтай, башқұрт т.б. түркі халықтарының жұмбақ топтамаларынан 11 буынды қара өлең формасын ұшырата алмаймыз. Аталған өлең формасы қазақ өлеңінің жетілгендігін айғақтайтындығы теоретиктер еңбектерінде анық айтылған”, – дейді [2, 98 б.].

Ұйқастың бұл түрі басқа түркі тілдес халықтармен салыстырғанда, қазақ поэзиясында ежелгі дәуірлерден бастап қалыптасып, бүгінгі күнге дейін жалғасын тауып, кең қолданылып келеді. Қазақ халқының ауыз әдебиетінде ұйқастың бұл түрінің жиі қолданылуы тегін болмаса керек. Өйткені қазақ халқы ежелден-ақ шаршы топтың алдында тұрып сөз бастауда да, жорық алдында жауға қарсы қол бастауда да, дауласқан екі жақты бітімгершілікке жеткізу үшін де әрдайым сөзінің әсерлі болуына, тыңдарманын ұйытып әкетіп, нақты айғақтар мен бұлтартпас дәлелдер келтіре отырып, кесекті ой, айшықты өрнектерімен жеткізілген сөздің қадір-қасиеті, құдіреті алдында әрдайым басын иіп, сөзге тоқтаған. Сөз қадірін түсінген халық ақылы мен парасаты асса, 13 жасар баланы да би сайлап, төрелігіне жүгінетін болған. Таңды таңға атып, жыр тындап, «сөз барымтасы – айтыспен» топ қыздырған халық хандарын, бай-жуаны мен атқамінерлерін емес, ақындарын, сал-серілерін құрметтеген, мәпелеген. Қазақ жеріне келген еуропалықтар да қазақтың шешендеріне, ақындарына, сал-серілеріне, әнші-күйшілеріне, жырауларына тәнті болып, естеліктерінде жазып кеткені белгілі.

Сонымен қатар жастар екі жақ болып айтысуда тез арада ойдан шығарып айтылатын түрлі айтыстарда ұйқастың бұл түрі өте ыңғайлы болған. Яғни бірінші тармақтың соңындағы сөзге екінші тармақта үйлескен сөз табуы арқылы екі рет қайталанған дыбыстық құрам орындаушының есінде сақталады. Сондай-ақ ұйқастан тыс келетін үшінші тармақты айту барысында соңғы тармаққа үйлескен сөзді ойлап алуға да мүмкіншілік болады.

Статистикалық деректерге жүгінсек, қазақ поэзиясы бойынша талдауға алынған өлеңдердің жартысынан көбі қара өлең ұйқасына құрылғанын байқаймыз. Яғни, зерттелінген қазақ ақындарының жинақтарында жалпы 40935 жол болса, оның ішінде 22523 тармақ қара өлең ұйқасы негізінде жазылған. Бұл тармақтар 55%-ды құрайды. Әсіресе Т.Молдағалиев және Қ.Мырзалиев сияқты ақындар жинақтарында жоғары көрсеткішке ие. А.Егеубаев аталған ақындарды қара өлең үлгісін жалғастырушылар ретінде көрсетеді. Ғалым Т. Молдағалиев туралы: “Қазақтың қара өлеңін қайшағын бұзбай құдірет тұтып, жалғастырып алып келе жатқан ақын”, – дейді [4, 143 б.]. Сонымен, қара өлең ұйқасы Т.Молдағалиев шығармашылығында 85,1%-ды, Қ.Мырзалиев поэзиясында 81,6%-ды құрайды. Ақындардың “Ей, роза, соласың-ау...”, “Бағалайды жақсылар байлығымды...”, “Бауырыма”, “Ләйла қыз Қияға ұшқанда” (Т.Молдағалиев), “Менің жұлдызым”, “Ат керек маған”, “Өлең менің...” (Қ.Мырзалиев) сияқты өлең шығармалары пікірімізге мысал бола алады. Сондай-ақ М.Мақатаев 56,1%, С.Мәуленов 41,8% сияқты ақындардың шығармашылығында орта көрсеткішке ие. М.Шаханов (29,7%), Ф. Оңғарсынова (28,8%), М. Әлімбаевтар (22,4%) шығармаларында бұл ұйқастың қолданылу деңгейі шамалас деуге болады.

Өмірдің / көп қой қояр / не талабы,	а 3+4+4=11
Арманға / ерлер ғана / жете алады.	а 3+4+5=12
Кітабым – / елшісі боп / туыстықтың,	б 3+4+4=11
Жіберсін / біріктіріп / екі араны.	а 3+4+5=12

М. Мақатаев және М. Шахановтар ұйқастардың өте көп түрін қолданғандықтан, қара өлең ұйқасының пайыздық көрсеткіші онша жоғары болмады. М. Мақатаев жинағында сексеннен артық ұйқас түрі байқалса, М.Шаханов шығармашылығында жетпіске жақын түрі қолданылған. Ұйқас түрлерінің әр алуандығы туралы әңгіме қозғағанымызда, Ф.Оңғарсынова өлеңдеріндегі ұйқастық

бірліктерге тоқталмай өту мүмкін емес. Ақынның шығармаларында ұйқастың сексеннен артық түрі бар. Бұл, оның жинағында ааба түріндегі ұйқастың негізгі орынды иелемеуінің бір себебі болса, екінші себебі ақынның көбірек шалыс ұйқастағы өлеңдерге иек артуына байланысты. Ақын жинағында шалыс ұйқас қара өлең ұйқасынан 2,3% артық. Сөйтіп, қара өлең ұйқасы зерттеу нысанына алынған “Мен саған ғашық емес ем” (Ф.Оңғарсынова) жинақтан басқа барлық өлең жинақтарында бірінші орынды иелейді.

Ауыз әдебиет үлгілерін талдай отырып, ертеректе қара өлең ұйқасымен негізінен он бір буынды өлең тармақтары жазылғандығын байқауға болады. Қазақ ақындарының ішінде бұл дәстүр Қ.Мырзалиев жинағында жалғасын тапқан. Яғни, ақынның ааба түріндегі ұйқаста келген өлеңдерінің барлығы он бір буынды өлшем негізінде жазылған (100%). Бұл ұйқас басқа ақындардың жеті, сегіз, тоғыз буындық өлеңдерінде де кездеседі. Оған мысал ретінде ақындардың “Сағыныштай сарғайып...”, “Москвадан кетерде” (8=5+3) (М.Мақатаев); Бибігүлдің әндері” (7=3+4), “Өлең” (8=3+5), “Достарым ортам” (8=5+3) (Ф.Оңғарсынова); “Жалбыраған киімі”, “Кім қол беріп қарасты”, “Халқым менің бүгінгі” (7=4+3), Өзгерді ауа райы, “Судың бу болуы” (8=5+3) (С.Мәуленов); “Алатауға жақын келіп...”, “2-сентябрь 1956” (8=4+4) (Т.Молдағалиев); “Айналайын” (8=4+4) (М.Шаханов); “Жағы тынбас мылжың...”, “Қырға барсаң қойшыға...” (7+3) (М.Әлімбаев) сияқты өлең шығармаларын атауға болады.

Тау бір аңыз, /

Тау — дастан. а 4+3=7

Таусылмаған / әу бастан. а 4+3=7

Ана — Жердің / төсіне, б 4+3=7

Алып сәби / жармасқан. а 4+3=7

М.Шаханов жинағында да бастан аяқ бір ұйқаста келген өлеңдер аз байқалады. Яғни, ақынның көптеген өлеңдерінде ұйқастар араласа берілген.

Байқауымызша, қара өлең ұйқасында негізінен он бір және одан көп буынды өлеңдер жазылған. Мысал ретінде 13 буынды (5+3+5): “Қара тұлпар аш қапты”, “Мақпалдың даусы”; 14 буынды (4+3+4+3): “Аттан түспей тұрғанда...”, “Ей, тіршілік мен сені...” (Т.Молдағалиев); 11↔13 (3+4+4↔3+5+5); “Салпақтап, жаяу-жалпы...” (М.Әлімбаев); 15 буынды (4+4+4+3): “Ешнәрсенің керегі жоқ”, Күн жылыған жер (М.Мақатаев); 16 буынды (4+4+4+4): “Он жетінің әні” (Ф.Оңғарсынова) сияқты өлеңдерді атауға болады.

Шумақтың бірінші жолын ешбір тармақпен ұйқастырмай-ақ, қара өлең ұйқасының жааба түрін тудыруы қазақ поэзиясында, әсіресе, Ф.Оңғарсынова шығармашылығында байқалады. Мұндай тармақтар бөлек қарастырылды. Шумақтың ұйқассыз келген бірінші тармағын “жалғыз тармақ” деп атап, “ж” әрпімен белгілеуді жөн көрдік. Мұндай ұйқасқа құрылған тармақтар саны 219 болып, олар 0,5%-ды құрайды. Бұл түрдегі тармақтар зерттелінген ұйғыр ақындарының шығармашылығында кездеспейді.

Қазақ поэзиясында жоғары көрсеткішке ие болған қара өлең ұйқасы ұйғыр поэзиясында шалыс (абаб) ұйқастан кейінгі орынды иеленеді. Бұл ұйқаспен ұйғыр поэзиясында 3392 жол жазылған, ол 16,1% құрайды. Басқа ұйғыр ақындарымен салыстырғанда, бұл ұйқас М.Һәмраев, Д.Ясенов сияқты ақындардың шығармаларында жиі кездеседі. М.Һәмраев аталған ұйқасты, әсіресе, рубаиларды жазуда өнімді қолданған. Атап айтқанда, “Мәнзилгә бақ достум, йүксәк...”, “Мәрт-ләрнің бөшүгі менин...”, “Яманнің көзигә чүшмигән...” (11=3+3+5) сияқты көптеген рубаилары, өлеңдері жинақта 68%-ға ие. Сондай-ақ, ақынның “Дутар” (11=3+3+5), “Қизилгүл балладиси” (9=3+3+3), “Падичи бала вә бүркүт” (11=4+4+3) атты балладалары бастан-аяқ шалыс ұйқасқа құрылған. Ұйқастың бұл түрі Д.Ясенов шығармашылығында 42,7%-ды көрсетеді. Бұл топқа ақынның “Қалбиң сап болса”, “Талашта қалған данишмән” (11=4+4+3), “Бевақит яққан қар”, “Тәбиәт күриши” (9=4+5) деген өлеңдері кіреді. И. Бәхтия жинағында “Уйғур елиға”, “Ана жутқа хәт”, “Мән неמידин қорқимән” (11=4+4+3) сияқты өлең шығармалары 33,2%-ға тең. М.Абдурахмановтың “Бәзиләргә һәйранмән қалби қандақ...” (14=4+3+4+3), “Сәнһәтқар” (11=4+4+3), “Илтимас” (12=3+4+5) сияқты өлеңдеріндегі ұйқастар 20% құрайды. Ақын жинақтарында бұл ұйқастың басқа ұйқастармен араласқан түрі өте аз. А.Қутлуқов жинағында 15,1%-ды иелеген қара өлең ұйқасымен “Адәмләр аманәт өткүнчи...”, “Ақ ләйли лайдиму ечиларкән...”, “Һадуғиң Вәтәндә жүргәндә чиқар...” (11=3+3+5) сияқты өлеңдер жазылған. Р.Һапизова шығармашылығында “Хижил болма”

(9=4+5), “Қар жылвисі” (11=6+5), “Әзиз бешім” (11=3+4+4) сияқты өлеңдері 2,3%-ды құрап, төртінші орын иеленсе, С.Мәмәтқұлов жинағында дәстүрлі ұйқасқа құрылған өлең тармақтары кездеспейді. Байқап отырғанымыздай, қара өлең ұйқасының қолданылуы зерттеуге алынған қазақ ақындарының шығармашылығымен салыстырғанда, ұйғыр поэзиясында әлдеқайда сирек. Ұйғыр ақындарының шығармашылығында абаб түрдегі шалыс ұйқас жиі қолданылады.

М.Мырзахметов: “Шалыс ұйқас қазаққа Абай арқылы орыс әдебиетінен келген”, – дейді [5, 184 б.]. Алайда Ә.Қоңыратбаев бұл өлшем халық ауыз әдебиетінде де қолданылғанын айта келіп, ғалым: “Қазақ поэзиясының табиғатына тән шалыс ұйқастың бастапқы элементтері қазақтың өлең жырларында, мақал-мәтелдерінде, тіпті сонау орта ғасыр жәдігерлігі Махмұт Қашғаридың сөздігінде, жұмбақ өлеңдерде яғни әр түрлі жанрдағы шығармаларда да кездеседі. Шалыс ұйқас қазақ поэзиясы үшін кездейсоқ құбылыс емес”, – деп тұжырымдайды [6, 124 б.].

Түркі тілдес халықтардың әдебиетінде шалыс ұйқас та қара өлең ұйқасы сияқты халық ауыз әдебиетінен тамыр алады. Шалыс ұйқас бұрын қолданылмай, кейінгі дәуірде, орыс поэзиясынан еңсе, ол соншалық кең қолдау тауып кете алмас еді. Ұйқастың бұл түрінде бірінші тармақ үшінші тармақпен, екінші тармақ төртінші тармақпен ұйқасады.

Халық ауыз әдебиетінде шалыс ұйқас көбінше жеті, сегіз буынды өлеңдерде қолданылған.

Мән беғиңға / кирмәймән, а 7=4+3

Бир гүлүңни / үзмәймән. б 7=4+3

Әнди кәлдим / әқлимгә, а 7=4+3

Надан билән / жүрмәймән б 7=4+3

Уақыт өткен сайын ұйқастың бұл түрі жиі қолданылып келеді. Ол әсіресе ұйғыр ақындарының шығармаларында жоғары көрсеткішке ие. Яғни, талдауға алынған өлең жинақтарындағы жалпы тармақтардың саны 20988 болса, олардың ішінде 10915 өлең тармағы шалыс ұйқасқа құрылған. Бұл 52%-ды құрайды. Статистикалық мәліметтер ұйғыр ақындары негізінен шалыс ұйқасқа иек артқанын көрсетеді. Әсіресе, ол қара өлең ұйқасы мүлдем кездеспеген “Меһрим” (С.Мәмәтқұлов) атты жинақта өте жиі қолданылған, яғни жалпы жолдардың 74,1%-ын құрайды. Сондай-ақ Р.Һапизова (67,5%), И.Бәхтия (52%), М.Абдурахманов (51,3%) сияқты ақындардың шығармашылығында да бұл ұйқас жоғары пайыздық көрсеткішке ие. Қара өлең ұйқасынан кейінгі орында тұратын Д.Ясенов жинағында 38,6%-ға тең болса, М.Һәмраев шығармашылығында 19,6%-ды иелейді. Бұл ұйқас А.Қутлуқов поэзиясында өте төмен көрсеткішке ие (9,4%). Яғни, ақын шығармашылығында үшінші орында тұрады.

Шалыс ұйқас халық ауыз әдебиетінде негізінен жеті, сегіз буынды өлшемдерде қолданылса, қазіргі поэзияда түрлі өлшемдегі өлеңдерде кездесе береді. С.Мәмәтқұловтың шығармаларында бұл ұйқас барлық өлшемдерде келе береді. Оған мысал ретінде ақынның “Пиялә”, “Тәсәлла” (7↔8=4+3↔4+4); “От”, “Чиқмиди” (8=5+3); “Һарвукәш” (9=4+5); “Тирикликтә”, “Келәчәккә хәт”, “Ажришиш” (10=5+5); “Кечиси кәлдим”, “Сучи киз”, “Иссиқ нан” (11=6+5); “Етизда” (13=4+4+5) сияқты өлеңдерін алуға болады.

Шалыс ұйқастың түрлі өлшемдерде қолдануы басқа ақындардың шығармаларында да байқалады. Атап айтқанда, “Илтимас”, “Шеирийәт кудрити” (14=4+3+4+3) “Йәр пуғани” (15=4+4+4+3) (Д.Ясенов); “Әллик жыллик тоюңлар мубарәк болсун” (9=3+3+3) (И.Бәхтия); “Һарпида” (11=6+5), “Қутлуқ таң” (4+4+3), “Булбул” (13=4+3+3+3), “Балилиқ вақит – бал вақит” (14=4+3+4+3) (М.Абдурахманов). Сонымен қатар “Кәчүрмәйду” “Ойнашма”, “Тепишмақ”, “Бедава дәрт” (9=4+5) сияқты А.Қутлуқов өлеңдерінде он тармақтан құралған өлеңдердің бірінші шумағы осы ұйқасқа құрылған. Р.Һапизова шығармашылығында да он төрт жолды “Қирғақтики қия таш”, “Қоллар чачти тупраққа урук” (9=4+5) атты өлеңдердің бірінші шумағы абаб түріндегі ұйқасқа құрылған:

Сорайду, дәйду, / жутдашлар сени а 5+5=10

Қериндишим, / саңа көп рәхмәт! б 4+5=9

...Һазирға сорима, / издимә мени, – а 6+5=11

Мән өзәм өзәмни / жүримән издәп. б 6+5=11

Х.Сүйіншәлиев: «Ұйқас өлеңге жан бітіретін оның ең бір қажет мүшесі», – дейді [7, 213 б.]. Ұйғыр поэзиясында негізгі орынды иелеген шалыс ұйқас зерттеуге алынған қазақ ақындарының шығармашылығында қолданылу жиілігі жағынан қара өлең ұйқасынан кейінгі орында тұр. Яғни бұл ұйқаспен жазылған 10050 өлең тармағы 24,5%-ды құрайды. Шалыс ұйқастың қазақ ақында-

рының шығармаларында қолданылу сипаты да алуан түрлі. С.Мәуленов (52%), М.Әлімбаев (40%), Ф.Оңғарсынова (30,5%) сияқты ақындардың шығармаларында өте жиі кездессе, Қ.Мырзалиев (16%), М.Шаханов (15%), Т.Молдағалиевтар (11%) жинақтарында қара өлең ұйқасынан кейінгі орында тұр. М.Мақатаев жинағында бұл ұйқаспен жазылған жолдар өте аз. Ол бар-жоғы 9%-ды құрайды. Қазақ ақындарының жинақтарында бұл ұйқас негізінен жеті, сегіз, буынды өлеңдерде кездеседі. Сонымен қатар оларды басқа да өлшемдерде кездестіруге болады. Бұл ұйқас Т.Молдағалиевтың тоғыз, он буынды “Туған ел”, “Жүрегім”(10=5+5), “Құдағи құрбым” (9=3+3+3) атты өлеңдері мен бірге М.Шахановтың он бес буынды “Ла–Валлетта маңындағы” (4+4+4+3) деген өлеңінде байқалады.

О, туған елім, / тұғырым, туым, а 5+5=10

Саған жақпасам, / жағамын кімге. б 5+5=10

Нұрыма дәйім / бетінді жуын, а 5+5=10

Өзіңе қарай / ағамын күнде. б 5+5=10

Сол сияқты “Біреулердің осалдығын”(11=4+4+3), “Түнгі Ашхабадта”, “Сағындың ба Қаракұм” (11↔7=3+4+4↔4+3), “Күні-түн құртса да”, “Өнерін көргенде” (9=3+3+3) (М.Әлімбаев); “Сүйген – сұлу”(11=4+3+4), “Басымды айландырды-ау мұң” (11=3+4+4) (Ф.Оңғарсынова) сияқты өлеңдер де абаб түрде жазылған. М.Әлімбаев ауыспалы буынды өлеңдерінде негізінен шалыс ұйқасты жиі пайдаланған. Ақынның “Салпақтап жазу жақсы”, “Имановтар, Ивановтар” атты өлеңдерінен басқа барлық шығармалары абаб түріндегі ұйқасқа құрылған.

Шалыс ұйқастың ауыз әдебиеті үлгілеріндегі жеті және сегіз буынды өлеңдерде қолданылу тәсілі С.Мәуленов, М.Әлімбаев шығармаларында жалғасын тапқан. С.Мәуленов шығармаларында қара өлең ұйқасы шалыс ұйқастан кейінгі орынды иелейді. Сөйтіп, қазақ және ұйғыр ақындары ұйқастың бұл түрін одан әрі жетілдіріп, дамытып келеді. Сонымен, зерттелінген қазақ ақындарының шығармашылығында жетекші орынды қара өлең ұйқасы (абаб) алса, ұйғыр поэзиясында шалыс ұйқас (абаб) иеленеді.

ӘДЕБИЕТ

- [1] Байтұрсынов А. Әдебиет танытқыш. Зерттеу мен өлеңдер. – Алматы: Атамұра, 2003. – 208 б.
- [2] Керим Ш. Қазақ жұмбағы. – Алматы: Санат, 1999. – 248 б.
- [3] Сәтбаева Ш. Шоқан Уәлиханов – филолог. – Алматы: Ғылым, 1987. – 224 б.
- [4] Егубаев А. Сөз жүйесі. Сын кітабы. – Алматы: Жазушы, 1985. – 272 б.
- [5] Үсенова А. Шәкәрім өлеңдерінің құрылысы: фил. ғыл. канд. ... дис. – Алматы, 1999. – 138 б.
- [6] Қоңыратбаев Ә. Шеберлік сырлары. Әдеби сын. – Алматы: Жазушы, 1979. – 164 б.
- [7] Сүйіншәлиев Х. Изденіс іздері. Қазіргі әдебиет туралы зерттеулер. – Алматы: Жазушы, 1975. – 220 б.

REFERENCES

- [1] Baytursi'nov A. A'debi"et tani'tqi'sh. Zertteu men o'lengder. Almati': Atamura, 2003. 208 p. (in Kaz.).
- [2] Kerim Sh. Kazakh riddles. Almaty: Sanat, 1999. 248 p. (in Kaz.).
- [3] Satbayeva Sh. Shokan Walikhanov – philologist. Almaty: Gylym, 1987. 224 p. (in Russ.).
- [4] Egwbaev A. So'z ju'yesi. Si'n kitabi'. Almaty: Jazwshi', 1985. 272 p. (in Kaz.).
- [5] Usenova A. Shakarim o'lengderining quri'li'si': fi"l. ghi'l. kand. ... dis. Almaty, 1999. 138 p. (in Kaz.).
- [6] Qongiratbayev A. Sheberlik si'rlari'. A'debi" si'n. Almati': Jazwshi', 1979. 164 p. (in Kaz.).
- [7] Su'yinsha'li"ev H. Izdenis izderi. Qazirgi a'debi"et twrali' zertteuwer. Almaty: Jazwshi', 1975. 220 p. (in Kaz.).

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ РИФМЫ В СОВРЕМЕННОЙ КАЗАХСКОЙ И УЙГУРСКОЙ ПОЭЗИИ

Ш. Б. Баратова

Институт востоковедения им. Р. Б. Сулейменова КН МОН РК, Алматы, Казахстан

Ключевые слова: поэт, поэзия, силлабика, форма, рифма, статистический метод, метр.

Аннотация. В статье рассматриваются проблемы звуковых повторов силлабической системы стихосложения и их эволюционных особенностей. Функция звуковых повторов казахского и уйгурского силлабического стиха идентична и выполняют одинаковую ритмическую и ассоциативную роль.

Поступила 12.01.2015г.

МАЗМҰНЫ

ТАРИХТЫҢ ӨЗЕКТІ МӘСЕЛЕЛЕРІ

<i>Әбсаттар қажы Дербісәлі. Марокко мен Испаниядағы жәдігерліктеріміз.....</i>	5
<i>Камалов А.К. Советтік Азияға миссия: АҚШ-тың вице-президенті Генри Уоллестін Сібірде, Өзбекістанда және Қазақстанда (1944 ж.).....</i>	17
<i>Кәрімова Р.О. Шығыс Түркістанда маталарды өндіру: дәстүр сабақтастығы.....</i>	22
<i>Сүгірәлинов М.М. Ауғаныстан Хазарейлері.....</i>	28

ШЫҒЫС ДЕРЕКТАНУ

<i>Сағындықова Н.Ж. Ахмед Йүгнеки (Югнеки).....</i>	38
<i>Тохтабаева Ш.Ж. Көне заманның шығармашылық демі.....</i>	47
<i>Батырхан Б.Ш., Тоқтарбекова Л.Н. Фирдаусидің «шаһнама» дастанындағы даналық ойлар.....</i>	56
<i>Ошан Ж. Көне тарихи жәдігерден қалған жалғыз парак.....</i>	60
<i>Қамбарбекова Ф.Ә. «Иншай Тахир Вахид» – Қазақстан және Орталық Азия тарихын зерттеудегі дереккөз ретінде.....</i>	67
<i>Молотова Э.М. Бурхан Киличе ад-дин туралы тарихи шығармалардан ақпарлар.....</i>	76
<i>Каримова З.К. XVIII ғасырдағы қазақ-жоңғар байланыстары Молла Абд әл-Әлімдің «Ислам-наме» дереккөзінде.....</i>	79

ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

<i>Молотова Г.М. Уйғыр фольклорына үнді-араб-иран-түрік қарым-қатынасы.....</i>	85
<i>Юсупов Р. XX ғасырдың басындағы Шығыс Түркістандың әдеби жағдайы.....</i>	90
<i>Дюсенов Б.Д. ««Китаб ад-Дурра...» сөздігіндегі адамға қатысты сөздердің этнолингвистикалық сипаты».....</i>	94
<i>Масимова Х.В. Жазба ескерткіштердегі етістіктің Рай және Егіс, Жақ-сан категориялары.....</i>	99
<i>Баратова Ш.Б. Қазіргі қазақ және ұйғыр поэзиясында қара өлең ұйқасы және шалыс ұйқастың даму ерекшеліктері.....</i>	106

ҚАЗІРГІ ШЫҒЫСТАНУ ОЙЫ

<i>Джалилов З.Г. Хариджизм: радикалды исламның генезистік тарих дамуында.....</i>	111
<i>Мансурова А.С. Діни толеранттылық және діни диалог ара шарттар глобалдық нақтылықта.....</i>	117
<i>Байдаров Е.Ұ. Қазақстан қоғамының этноәлеуметтік және этноконфессионалды тұрғысындағы өзбек этникалық тобының орны.....</i>	123
<i>Дүйсен Ф.М. Орталық Азия және Үндістанның туризм мен рекреация саласындағы ынтымақтастығының болашағы: жағдайлары және ресурстары.....</i>	135
<i>Шаймарданова Н.Ж. Келіспеушілік пен қарама-қайшылық контекстіндегі жапон-корей қарым-қатынастарының тарихы.....</i>	142
<i>Руденко Е.И. Жаһандық оңтүстік азиялық шетжұрт: қалыптастыруы, сыныптамасы, маңыздылығы.....</i>	147
<i>Хаджиева Г.У. Дамушы мемлекеттердің әлеуметтік-экономикалық жаңаруын зерттеудің теориялық аспектілері.....</i>	155
<i>Мадалиева Ж.К. Мифология мәдениеттің тарихи серпінділігінде.....</i>	162

ЖАС ҒАЛЫМДАРДЫҢ ЗЕРТТЕУЛЕРІ

<i>Муратбекова А.М. Қытай–Үндістан қарым-қатынастарындағы территориялық шиеленістер.....</i>	169
<i>Қоңырбай Ә.Р. Жаңа Жібек Жолының қалыптасуы: экономикалық потенциал мен Қазақстан үшін перспективалар.....</i>	176
<i>Бәтенова А.Ж. Саяси жаңару саясаты жүргізілген Жапония (1797–1900 жж.).....</i>	186
<i>Мукатова Ә. Сәйкестік зерттеу тұжырымдамасына шыққан көзқарас: тарихнама аспекті.....</i>	192
<i>Әубәкір А. Көне түрік ғұрыптық кешендері этносемантикасының кейбір қырлары.....</i>	196

* * *

<i>Сапарбаев Б.А., Көкенова А.Т., Әбілкасым А.Б. Инновациялық іс-әрекетті мемлекеттік қолдау – ғаламдастыру жағдайында ұлттық экономиканың тиімділігін арттыру факторы ретінде.....</i>	203
<i>Әбіқаева М. Қазақстан Республикасында энергетика келешегінің дамуы мен қуат үнемдеу әлеуеті.....</i>	207
<i>Алауханов Е.О. Отандық қылмысты зерттеулерінің дамыту жолдары. Жетістіктері және мәселелері.....</i>	211
<i>Альмурзаева Б.К., Кубиева В.А., Салиш С., Сагиева А.Т. «Білім беру сапасы»: негізгі тәсілдер және түсіндірмелер.....</i>	215
<i>Аюпова З.К., Құсайынов Д.Ө. Дүниетаным қалыптасуындағы дұрыс ойлаудың орны мен мәні жайлы.....</i>	220
<i>Досжан Р.К. Абай Құнанбаев шығармашылығындағы жастарды тәрбиелеудегі білім және еңбек идеясы.....</i>	227

<i>Егембердиева С.М., Абдраманова Г.Қ., Есмағұлова Н.Д.</i> Ықпалдасу шарттарындағы Қазақстан мен	
Польшаның әлеуметтік-экономикалық мәселелері.....	231
<i>Жанақова Н.Т.</i> Тың игеру науқаны және қазақ тілінің тағдыры.....	238
<i>Байбекова М.М., Анарбаев З.З.</i> Қазақстан Республикасындағы психологиялық қызметтің ролі.....	243
<i>Картаева Т.Е.</i> Шығыр қондырғысы және оның қолданыс аясы.....	247
<i>Көкенова А.Т., Ағмасова Г.С.</i> Әлеуметтік қорғау модельдерінің дамуындағы негізгі тенденциялар.....	255
<i>Нахытбекова Э.И.</i> Ағылшын тілі пәнін өту барысындағы жобалап оқыту әдісін қолданудың өзектілігі.....	260
<i>Ералин Қ., Қожамқұлова Б., Исаева Н.</i> Қыш өңдеу шебері Абай Рысбековтың этнодизайндық шығармашылығы.....	263
<i>Тебегенов Т.С.</i> Жүсіпбек Аймауытов пьесаларындағы әлеуметтік қайшылық шындығы.....	266
<i>Шамахова А.</i> Өмір шындығын бейнелеудегі көркемдік уақыт пен көркемдік қиял	
(Шыңғыс Айтматовтың «Жан пίδα» романы бойынша).....	274
<i>Көкенова А.Т., Ағмасова Г.С.</i> Инновациялық әлеуметті бағалаудың әдістемелік негіздері.....	279
<i>Тастанбекова К.Н., Шамұратова Н.Б., Бабажанова Ж.А., Төреқұлова Д.М., Жұманова Б.К.</i> Халықтың келейлік деңгейін қысқарту үшін бюджеттен бөлінген қаражатты жоспарлау мен игеру.....	286
<i>Ералин Қ., Қожамқұлова Б., Дәулет Г.</i> Зергер Қалмырза Тасовтың этнодизайндық шығармашылығындағы ұлттық дәстүрдің жалғастығы.....	295
<i>Тебегенов Т.С.</i> Жүсіпбек Аймауытовтың драматургиясы: классикалық дәстүр және суреткерлік дүниетаным сипаты.....	300
<i>Шамахова А.</i> Роман арқауындағы тарихи кезең шындығы (Шыңғыс Айтматовтың «Ғасырдан да ұзақ күн» романы бойынша).....	305
<i>Смағұлова Г.Н.</i> Құндылықтар әлеміндегі «сұлулық» концептісі.....	311
<i>Ауелгазина Т.К.</i> Мәңгілік ел идеясы – Қазақстандық патриотизмнің түпқазығы.....	317
<i>Шойбекова Ғ.Б.</i> Дыбыстар сәйкестігінің лексикалық құрамды толықтырудағы ролі.....	321
<i>Қабдылқызы А., Бұғыбаева Ж.</i> Туынды топонимдердің нөлдік жұрнақ арқылы жасалуы.....	325

СОДЕРЖАНИЕ

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ИСТОРИИ

<i>Дербисали А.Б.</i> Наши реликвии из Марокко и Испании.....	5
<i>Камалов А.К.</i> Миссия в Советскую Азию: вице-президент США Генри Уоллес в Сибири, Узбекистане и Казахстане (1944 г.).....	17
<i>Каримова Р.У.</i> Производство тканей в Восточном Туркестане: преемственность традиций.....	22
<i>Сугралинов М.М.</i> Хазарейцы Афганистана.....	28

ВОСТОЧНЫЕ ИСТОЧНИКИ И ИСТОРИОГРАФИЯ

<i>Сагандыкова Н.Ж.</i> Ахмед Йугнеки (Югнеки).....	38
<i>Тохтабаева Ш.Ж.</i> Творческое дыхание далеких эпох.....	47
<i>Батырхан Б.Ш., Токтарбекова Л.Н.</i> Мудрые изречения Фирдоуси в поэме «Шахнаме».....	56
<i>Ошан Ж.</i> О сохранившемся древнеисторическом документе.....	60
<i>Камбарбекова Г.А.</i> «Иншай Тахир Вахид» – как источник по истории Казахстана и Центральной Азии.....	67
<i>Молотова Э.М.</i> Сведения из исторических сочинений о Бурхан ад-дин Киличе.....	76
<i>Каримова З.К.</i> Казахско-джунгарские взаимоотношения в XVIII веке в историческом сочинении «Ислам-наме» Моллы Абд аль-Алма.....	79

ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

<i>Молотова Г.М.</i> Индо-арабо-иранское влияние на уйгурский фольклор.....	85
<i>Юсупов Р.К.</i> Литературная среда Восточного Туркестана начала XX века.....	90
<i>Дюсенов Б.Д.</i> Этнолингвистическая характеристика терминов о человеке в словаре «Китаб ад-Дурра...».....	94
<i>Масимова Х.В.</i> Категория залога, времени и степени в письменных памятниках.....	99
<i>Баратова Ш.Б.</i> Особенности развития рифмы в современной казахской и уйгурской поэзии.....	106

СОВРЕМЕННАЯ ВОСТОКОВЕДНАЯ МЫСЛЬ

<i>Джалилов З.Г.</i> Хариджизм: к истории генезиса и развития радикального исламизма.....	111
<i>Мансурова А.С.</i> Религиозная толерантность и религиозный диалог в условиях глоболизирующей реальности.....	117
<i>Байдаров Е.У.</i> Роль узбекской этнической группы в этносоциальном и этноконфессиональном разрезе казахстанского общества.....	126
<i>Дуйсен Г.М.</i> Перспективы сотрудничества в индустрии туризма и рекреации Центральной Азии и Индии: условия и ресурсы.....	135
<i>Шаймарданова Н.Ж.</i> Ретроспектива японо-корейских отношений в контексте существующих разногласий и противоречий.....	142
<i>Руденко Е.И.</i> Глобальная южно-азиатская диаспора: формирование, классификация, значение.....	147
<i>Хаджиева Г.У.</i> Теоретические аспекты исследования социально-экономической модернизации развивающихся стран.....	155
<i>Мадалиева Ж.К.</i> Мифология в исторической динамике культуры.....	162

ИССЛЕДОВАНИЯ МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ

<i>Муратбекова А.М.</i> Территориальный спор в китайско-индийских отношениях.....	169
<i>Конырбай А.Р.</i> Формирование Нового Шелкового Пути: экономический потенциал и перспективы для Казахстана.....	176
<i>Батенова А.Ж.</i> Политическая модернизация Японии (1797–1912 гг.).....	186
<i>Мукатова А.М.</i> Примордиалистский подход в изучении концепта идентичности: историографический аспект.....	192
<i>Аубакир А.</i> Некоторые аспекты этносемантики в древнетюркской традиции.....	196

* * *

<i>Сапарбаев Б.А., Кокенова А.Т., Абилкасым А.Б.</i> Государственная поддержка инновационной деятельности как фактор роста эффективности национальной экономики в условиях глобализации.....	203
<i>Абикаева М.</i> Перспективы развития энергетики и потенциал энергосбережения в Республике Казахстан.....	207
<i>Алауханов Е.О.</i> Пути развития отечественной криминологии. Достижения и проблемы.....	211
<i>Альмурзаева Б.К., Кубиева В.А., Салиш С., Сагиева А.Т.</i> «Качество образования»: основные подходы и трактовки.....	215
<i>Аюпова З.К., Кусаинов Д.У.</i> О месте и роли здравого смысла в становлении мировоззрения.....	220
<i>Досжан Р.К.</i> Идеи знания и труда в творчестве Абая Кунанбаева в воспитании молодежи.....	227
<i>Егембердиева С.М., Абдраманова Г.К., Есмагулова Н.Д.</i> Социально-экономические проблемы Казахстана и Польши в условиях интеграции.....	231

<i>Жанакова Н.Т.</i> Освоение целины и судьба казахского языка.....	238
<i>Байбекова М.М., Анарбаев З.З.</i> Роль психологической службы в Республике Казахстан.....	243
<i>Картаева Т.Е.</i> Чигирь – водоподъемное устройство и его объект использования.....	247
<i>Кокенова А.Т., Агмасова Г.С.</i> Основные направления развития моделей социальной защиты.....	254
<i>Нахытбекова Э.И.</i> Актуальность использования проектных методов обучения на уроках английского языка.....	260
<i>Ералин К., Кожамкулова Б., Исаева Н.</i> Этнодизайнерское творчество мастера по керамике Абая Рысбекова.....	163
<i>Тебегенов Т.С.</i> Социальные противоречия в пьесах Жусипбека Аймауытова.....	266
<i>Шамахова А.</i> Жизненная правда на примерах красочного изображения времени и фантазий (по роману Чингиза Айтматова «Плаха»).....	274
<i>Кокенова А.Т., Агмасова Г.С.</i> Методические основы оценки инновационного потенциала.....	279
<i>Тастанбекова К.Н., Шамуратова Н.Б., Бабажанова Ж.А., Турекулова Д.М., Жуманова Б.К.</i> Планирование и освоение бюджетных средств, выделенных на сокращение уровня бедности населения.....	286
<i>Ералин К., Кожамкулова Б., Даулет Г.</i> Приемственность национальных традиций в этнодизайнерском творчестве ювелира Калмырзы Тасова.....	295
<i>Тебегенов Т.С.</i> Драматургия Жусипбека Аймауытова: классические традиции и художественное мировоззрение.....	300
<i>Шамахова А.</i> Историческая правда в сюжете романа (по роману Чингиза Айтматова «И дольше века длится день»).....	305
<i>Смагулова Г.Н.</i> Особенности фразеологической репрезентации концепта «красота» в казахском языке.....	311
<i>Ауелгазина Т.К.</i> Идея Мәңгілік ел – как основа казахстанского патриотизма.....	317
<i>Шойбекова Г.Б.</i> Роль чередования звуков в пополнении лексического состава.....	321
<i>Кабдылкызы А., Бугыбаева Ж.</i> Образование производных топонимов с помощью нулевого аффикса.....	325

CONTENTS

TOPICAL ISSUES OF HISTORY

<i>Derbisali Abdsattar</i> . Our relics from Morocco and Spain.....	5
<i>Kamalov A.K.</i> Mission to the Soviet Asia: the Vice President of the United States Henry Wallace in Siberia, Uzbekistan and Kazakhstan (1944).....	17
<i>Karimova Risalat</i> . Production of fabrics in the East Turkestan: the continuity of traditions.....	22
<i>Sugralinov Marlen</i> . Hazaras of Afghanistan.....	28

EAST SOURCE STUDY

<i>Sagandykova Nagima</i> . Ahmed Yugneki (Yugneki).....	38
<i>Tokhtabayeva Shayzada</i> . Creative breath of far eras.....	47
<i>Batyrkhan B.Sh., Toktarbekova Laura</i> . The Wise Sayings of Firdausi in «Shahname» Poem.....	56
<i>Oshan Zhanimkhan</i> . About the remained drevneistoricheskyy document.....	60
<i>Kambarbekova Gallia</i> . «Insha Tahir Waheed» – as a source on the history of Kazakhstan and Central Asia.....	67
<i>Molotova Elvira</i> . Data from historical compositions about Burkhan a hell dynes Kilich.....	76
<i>Karimova Zulfiyam</i> . Kazakh джунгарские relationship in the XVIII century in historical composition of "Islam-name" Malls Abd al-Alma.....	79

LINGUISTICS AND LITERARY CRITICISM

<i>Molotova Gulbahrem</i> . Indo-Arab-Iranian influence on the Uigur folklore.....	85
<i>Yusupov Rakhimzhan</i> . Literary environment of Eastern Turkistan in the beginning of the XX century.....	90
<i>Dyusenov Bagdat</i> . Etnolingvisticheskaya the characteristic of terms about the person in the dictionary "Kitab ad-Durra...".....	94
<i>Masimova Halminam</i> . Category of mortgage, to time and degree in writing monuments.....	99
<i>Baratova Shairyam</i> . Features of development of a rhyme in modern Kazakh and Uigur poetry.....	106

THE MODERN EAST THOUGHT

<i>Jalilov Zaur</i> . Haridzhizm: the history of genesis and development of radical islamizm.....	111
<i>Mansurova Asseli</i> . Religious tolerance and religious dialogue in the conditions of the globalizing reality.....	117
<i>Baydarov Erkin</i> . The role of the Uzbek ethnic group in the ethno-social and ethno-confessional context of Kazakhstan's society.....	123
<i>Duisen M. Galymzhan</i> . Prospects for Cooperation in the Travel and Tourism Industry of Central Asia and India: Conditions and Resources.....	135
<i>Shaimardanova Nazigul</i> . Retrospective of Japanese-Korean Relations in the Context of Differences and Contradictions.....	142
<i>Yelena I. Rudenko</i> . Worldwide South Asian Diaspora: Emergence, Classification, Significance.....	147
<i>Khadzhiyeva Gulzhahan</i> . Theoretical aspects of research on socio-economic modernization of developing countries.....	155
<i>Madaliyeva Zhanyl</i> . Mythology in historical dynamics of culture.....	162

YOUNG SCHOLARS RESEARCHES

<i>Muratbekova Albina</i> . Territorial disputes in the China-India relations.....	169
<i>Adilet R. Konirbay</i> . The formation of New Silk Road: economic potential and perspectives for Kazakhstan.....	176
<i>Batenova Alua</i> . Political modernization of Japan (1797–1912).....	186
<i>Mukatova Aliya</i> . Primordial approach to the study of the concept of identity: historiographical aspect.....	192
<i>Armand Aubaquir</i> . Some aspects of ethnosemantics in drevnetyurksky tradition.....	196

* * *

<i>Saparbaev B.A., Kokenova A.T., Abilkasym A.B.</i> State support of innovative activity – as factor of growth of efficiency of national economy in the conditions of globalization.....	203
<i>Abikayeva M.</i> Prospects of development of energy and potential of energy-savings in Republic of Kazakhstan.....	207
<i>Alaukhanov E.O.</i> The way of development of criminology. Achievements and challenges.....	211
<i>Almurzayeva B.K., Kubiyeva V.A., Salish S., Sagiyeva A.T.</i> «Quality of education»: basic approaches and interpretations.....	215
<i>Ayupova Z.K., Kussainov D.U.</i> About the place and role of the common sense in the formation of outlook.....	220
<i>Doszhan R.K.</i> The ideas of knowledge and work for youth education in the oeuvre of Abay Kunanbaev.....	227
<i>Yegemberdieva S.M., Abdramanova G.K., Yesmagulova N.D.</i> Social and economic problems of Kazakhstan and Poland in integration conditions.....	231
<i>Zhanakova N.T.</i> Mastering of virgin soil and fate of Kazakh.....	238

<i>Baybekova M.M., Anarbayev Z.Z.</i> A role of psychological service in the Republic of Kazakhstan.....	243
<i>Kartayeva T.Ye.</i> Chyhir – water-lifting device and its use of the object.....	247
<i>Kokenova A.T., Agmasova G.S.</i> Main directions of development of models of social protection.....	254
<i>Nakhypbekova E.</i> Relevance of using project methods at the English lessons.....	260
<i>Yeralin K., Kozhamkulova B., Isaeva N.</i> Ethnodesigner art of ceramic master Abai Rysbekov.....	263
<i>Tebergenov T.S.</i> Social contradictions in the plays of Zhusipbek Aymaulytov.....	266
<i>Shamakhova A.</i> A true example of colorful images and fantasies (based on the novel of Chingiz Aitmatov "Block").....	274
<i>Kokenova A.T., Agmasova G.S.</i> Methodical bases of the assessment of innovative potential.....	279
<i>Tastanbekova K.N., Shamuratova N.B., Babazhanova Zh.A., Turekulova D.M., Zhumanova B.K.</i> Planning and mastering of budgetary funds allocated on reduction of poverty level of the population.....	286
<i>Yeralin K., Kozhamkulova B., Daulet G.</i> Succession of national traditions in the ethnodesign art of jeweler Kalmyrza Tasov.....	295
<i>Tebergenov T.S.</i> Dramaturgy of Zhusipbek Fymaulytov: classic traditions and artistic outlook.....	300
<i>Shamakhova A.</i> Historical truth in the plot of the novel (based on the novel by Chingiz Aitmatov "Day lasts more than a hundred").....	305
<i>Smagulova G.N.</i> Features frazeologičeskoj representation of the concept of "beauty" in Kazakh language.....	311
<i>Auelgazina T.K.</i> the idea of the eternal people - as the basis of the Kazakhstan patriotism.....	317
<i>Shoibekova G.</i> The role of changing voices in enlarge of lexical composition.....	321
<i>Kabdylkzy A., Bugybaikyzy Zh.</i> The formation of derivative toponyms by using zero affixation.....	325

**PUBLICATION ETHICS AND PUBLICATION MALPRACTICE
IN THE JOURNALS OF THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN**

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Cross Check <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

www.nauka-nanrk.kz

social-human.kz

Редактор *М. С. Ахметова*

Верстка на компьютере *Д. Н. Калкабековой*

Подписано в печать 04.02.2015.

Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать – ризограф.

21 п.л. Тираж 2000. Заказ 1.